

indult hadaival Eszékre. Február 1-én felégették a törökök nagy drávai hadihídját, majd visszafordultak Pécsre. Zrínyi veszélyesnek tartotta Belgrád közelében, az ellenség által megszállt területen a pécsi vár további ostromlását, ezért rengeteg zsákmánnyal, a várható török támadás felvonulási területét felégetve visszavonult Muraközbe. Egész Európa ünnepelte ezért a jól szervezett, győzelmes hadjáratáért, de akadtak olyan irigyei is, akik azt terjesztették, hogy azért nem foglalta el Pécsét, mert a törökök lefizették.

Zrínyinek az északi hadjáratnál az volt a célja, hogy előkészítse Kanizsa ostromát. A császár szerencsétlen módon Zrínyi mellé egyenrangú vezértársakat nevezett ki *Hohenlohe Gyula* és *Strozzi Péter* személyében. Az egységes hadvezetés hiánya, a késve érkezett lövegek, továbbá a vontatottan induló támadások miatt az ostrom nem érthette el azt az eredményt, amit a Zrínyi által javasolt gyors és energikus támadás meghozott volna. Így az ostromló seregnek *Köprüli Achmed* felmentő seregei elől szégyenszemre vissza kellett vonulnia. Kanizsa sikertelen ostromáról írták meg a törökök az Egri csillagok ellenregényét. Zrínyi elkeseredetten, csalódottan és kiábrándultan húzódott vissza Csáktornyára.

1664 június közepére Montecuccoli is megérkezett Kanizsa térségébe, de tétlenül nézte, hogyan foglalja el, hogyan rombolja le a török Új-Zerin várát. Az ő feladata ugyanis az volt, hogy Stájerországot, Ausztriát védje meg a törökök betörésétől. Mikor a török Kanizsa alól nem Stájerország, hanem egyenest Bécs ellen vonult, Montecuccoli 1664. augusztus 1-én francia segítséggel megverte a Rábán átkelő török hadsereget, de a győzelmét sem ő, sem a két héttel későbbi vasvári békekötés nem használta ki.

Ekkor már mindenki előtt nyilvánvaló lett, hogy a Habsburg-ház nem a törököt, hanem Franciaországot tekinti fő ellenségének. A bécsi udvar politikájával elégedetlen magyar és horvát főurak, élünkön a Zrínyi testvérpárral, kapcsolatot teremtettek, tárgyalásokat kezdtek XIV. Lajos francia királlyal a Habsburgoktól független magyar királyság megteremtése érdekében. Ezeknek a terveknek a kovácsolása közben érte őt utol a halál 1664. november 18-án a kursaneci erdőben, egy vadkanvadászat alkalmával. Halálának körülményeit *Bethlen Miklós* leírásából ismerjük, aki jelen volt a tragikus kimenetű vadászaton.

A kursaneci erdő és a pálos szerzetesek szentilonai kriptája idő előtt lezárta a magyar történelem és a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjának életútját. „Halálával a magyarok fej, irányítás és tanács nélkül maradtak” — írta róla az udvarban tartózkodó velencei követ. A névtelen magyar énekes pedig így fordult nemzetéhez:

„Keservesen sírhatsz te is Pannonia,
Mert nincs országodnak immár pártfogója...”

A magyar nemzet nagy nevelőjének emlékét, el nem évülő tanításait, költőink, politikusaink gyakran felidéztek népünk történelmének sorsfordulóin. Születésének 360. évfordulóján csatlakozzunk mi is *Vörösmarty Mihály*hoz, aki így sóhajtott fel Zrínyi című költeményében:

Mi pedig áldva fűzünk szent emlékedre borostyánt,
És az idő gyászos röptét terhes bánattal elállván
Kérjük óhajtva: vezér-költőt még ád-e hozzád
Hasonlót, haj, te korán elirigylett fénye szemünknek!

Molnár Imre

Bornemissza Péter a XVI. század humanista írója

Életrajzából csak annyi ismeretes, hogy Pesten született és hatéves koráig ott is tartózkodott. De nem tudjuk sem szülei nevét, sem pedig azt, hogy szüleivel mi történt, hogyan vesztette el őket, amikor Budát a törökök elfoglalták. Hatéves korában került el szülővárosából. Hogy hová, annak sem maradt nyoma, csupán feltevésekre vagyunk utalva. Valószínű, hogy tehetőes családok karolták fel.

További élete mindvégig a Felvidékhez, a mai Szlovákia területéhez kötődött. Kassai tartózkodásáról — amelynek egy nevetséges kaland vetett véget — már többet tudunk. Ebben az időben terjedt el a hitújítás, s a lutheri körök biztatására *Feledi Lestárt*, a város kapitányát a protestáns hitre akarta téríteni. Egy alkalommal elbújt a kapitány szobájába és „feddette, hogy ne imádkozzék az fakép”, vagyis a szentkép

előtt. A kapitány alaposan megrémült. Később észbekapott, megkereste az angyalnak öltözött, égi szózatot zengő és a kemence mögé bújt Bornemisszát, buzogányával elnás-pángolta és börtönbe záratta. Súlyos büntetés várt rá, de furfangos módon megszökött börtönéből és a Tisza felső vidékén bújdosott. Huszt várában talált menedéket. Itt írta a magyar világi líra egyik remekművét, a Siralmas Énököm című búcsúdálát. A versben társadalomkritikai részek is vannak, felemeli szavát „a Felvidéket uraló németek, a fene törökök, az istentelen magyar urak” ígája ellen, mert saját, de az ország népének romlását is ebben látja.

Azután nyolcéves külföldi tanulmányútra indul. Volt Németországban, Itáliában, Ausztriában; járt Wittenbergben a reformáció akkori vezérével: *Melanchton*nál, Bécsben pedig a humanista *Georg Tanner*nek volt a tanítványa. Tanner, a protestáns meggyőződésű humanista tanár, nagy hatással volt Bornemisszára. Ő ösztönözte a világirodalom egyik legkiválóbb drámájának az Elektrának lefordítására és átdolgozására. Ez az utószóbból tűnik ki, amikor — Tanner gondolatmenetét követve — azt írja, hogy a mű célja a magán- és a közélet megjavítása. Az első magyar tragédiát, az átdolgozott Elektrát *Móricz Zsigmond*, a magyar irodalom legjobb könyvének tartotta.

Külföldi útjáról visszatérve Bornemissza élete végéig az ország északnyugati részében élt. Zólyomban *Balassa János*nak, a költő apjának a predikátora lett s mint az ifjú Bálint nevelője erősen hozzájárult költői hajlamának kifejtéséhez. Zólyomi tartózkodása alatt másodszer megnősült, az alispán nővérét vette el. Úgy látszott már, hogy életének kalandos fejezete ezzel lezárult. De nem így történt. Életének további része is tele volt mozgalmas eseményekkel. Kenyéradóját, Balassa Jánost Habsburg-ellenes összeesküvés vádjával elfogták a pozsonyi országgyűlésen. Bornemissza az országgyűlés alkalmával ismerkedett meg *Július Salm* osztrák gróffal, aki Galgócon (ma Hlohovec) alkalmazta, mint a család predikátorát. Itteni működése alatt megkedvelte a várost, a paróchia jól jövedelmezett, s egy kis birtokot is tudott vásárolni, ami jó befektetés volt, mert üldöztetése idején ennek jövedelméből tartotta fenn magát, és férje halála után özvegye ide vonult vissza.

Bornemissza Péter 1572-ben a Galgóctól 18 km-re fekvő Semptéren (ma Sintava) költözött. Superintendenssé, azaz a lutheránusok püspökévé választották. Semptei predikátorsága alatt rendszeresen bejárta Nagyszombatra (Trnava) az ún. magyar templomba és ott prédikált. Ebben a városban élt *Telegdi Miklós* egyházi író, esztergomi érseki helynök, a protestantizmus és egyben Bornemissza Péter legádázabb ellensége. Erősen harcolt a reformáció ellen, e célból megvásárolta a bécsi jezsuiták nyomdáját és Nagyszombatban állíttatta fel. Éles harc alakult ki köztük. Telegdi, hogy sikeres riválisát elnémsa, orvgylkosságra bérelte fel a predikátor egyik német szolgáját. Miután ez nem sikerült, megszerezte a hozzájárulást, hogy kiátkozzák az egyházból, ami abban az időben súlyos büntetésnek számított. Közben családi tragédiák egész sora sújtotta.

Semptén végzett lelkesítő tevékenysége mellett még a Galgócon elkezdett könyvnyomtatást itt folytatta. Amíg nem volt nyomdája, *Huszár Pál* lelkészétársa és jóbarátja, a Nyitra folyó partján fekvő Komjátiban (Komjatice) vállalkozott a Postillák kinyomtatására. Az öt kötetben megjelent műben fejtette ki embertársairól és a világról alkotott nézetét. Ez a predikátor-gyűjtemény a magyar szépprózairás kezdetét jelenti. Találunk benne feljegyzéseket egykorú népszokásokról és a népköltészetéről. Művében szenvedélyesen bírálja a főnemeseket és a főpapokat, s pártfogolja a szegény jobbágyokat: „Íme, hetedszaka a béres mennyit fárad egy kevés bérért, a kapás, arató, cséplő, kaszáló mint veritékzik tíz pénzért, a szolga, és a szolgáló mennyit tűr esztendő által egy kis öltözetért, az hadakozó mennyit szenved mezőben, várban, táborban és hadban négy, avagy hat, tíz forintért.” Ezekben az írásokban a való életet rajzolja meg, s nemcsak a poigárságnak, de a nemesi udvaroknak is kedvelt olvasmánya lett. A Postillák harmadik kötetében a gazdag ember és a szegény sáfár bibliai történetéhez a korabeli nemes embert ismerheti fel az olvasó: „Drága bor, búza árutatással, hamis vámmal, méltatlan sarcolással, kóborlással, álnok kereskedéssel szerzte vagyonát. Nagy göggel és felfuvalkodva járván, nem érti vala, hogy ő is meztelen született.”

Legnevezetesebb könyve az Ördögi kísértetek, postilláinak negyedik kötetéhez köve jelent meg. A „kísérteteken” itt kísértéseket kell érteni, azokat a lelkiismereti problémákat, amelyek tulajdonképpen természetes emberi vágyak, de amelyeket ő elítélt. Ezenkívül társadalombírálat is van a könyvben, a hatalmaskodó főurakról. Könyvében magát a Habsburg-házat sem kíméli, emiatt az udvar a könyv elkobzását és a szerző halálra ítéletét rendeli el. A Salm gróf elnökletével összehívott prediká-

torok nem mertek védelmére kelni. Elítélték az Ördögi kísérteteket, s Bornemisztát visszavonó írásra, bocsánatkérés közzétételére kötelezték. Ő azonban nem ijedt meg, szembeszállt velük, s a felszólításnak nem tett eleget. Ezért télnék idején családjával együtt elkergették Semptérről, megfosztották nemcsak superintendensi, hanem predikatori tiszttségétől is.

Bécsi tartózkodása alatt elfogták, vallatták és kínozták, de meggyőződéséből nem engedett. Protestáns pártfogói segítségével sikerült megszöknie bécsi börtönéből, s a Pozsonytól északra fekvő Detrekő (Plavecky Hrádok) talált menedéket, *Balassa Menyhárt* fiánál, Istvánnál. Erről a várról szól a Comoedia Balassi Menyhárt árulásáról című színmű, mely leírja, mint leselkednek Balassa és cinkosai az erdőben, hogyan ütnek rajta a vár alatt elhaladó bécsi és morva kereskedőkön. A zsákmányt a várba hurcolták, melyet a comoedia elmesén „Gyötrőkönek” nevez. A rablólovagoknak ugyanezen epigonja, a kor ízlése szerint, pártolta az új eszmét s annak hirdetőjét, a hányatott életű Bornemisza Péter predikátort. Ellenfelei nem kísérelték meg, hogy a „rókalkból” kiüldözzék.

A Kis-Kárpátok nyúlványán, 419 m magasságban épült lovagvár későbbi történetének érdekes fejezete, amikor a vár részirtokosa, *Bakics Péter* a holicsi várból ide szöktette részeges és bántalmazó férje elől Révaynét, a szépséges, fiatal, *Forgács Zsuzsannát*. Ő is biztonságban élt itt, akárcsak annak idején Bornemisza Péter. Ez az egész szöktetési história sok év múlva a pozsonyi Szt. Márton székesegyházban bohózatba illő záróakkorddal fejeződött be, amikor a férj „száz nemes tanújának eskü alatti vallomásával” szemben ötven-ötven nemes bizonyította Bakics és Forgács Zsuzsanna ártatlanságát.

Bornemisza munkái közt meg kell említeni a Négy könyvecske című katekizmusát és predikatori kézikönyvét is. Nevezetes kiadványa a *Balassa Istvánnak* ajánlott Enekeskönyv, melyben összegyűjtötte a magyar reformáció legjobb költeményeit. A zoltárokon kívül terjedelmes ószövetségi históriák, házasesének, egy haláltánc-ének és *Farkas András*nak a zsidó és a magyar nemzet közötti történeti párhuzamáról szóló kritikája is megtalálható benne.

Detrekővára ma már romokban hever és egyre pusztul. A vár alatti síkságon Detrekővár-alja (Plavecké Podhradie) község, távolabb pedig Rárbok (Rohožník) és Széleskút (Sološnica) községek találhatók. Bornemisza Péter a várban nem tartózkodott sokáig, hanem leköltözött Rárbok községbe, ott lakott és nyomdáját is itt helyezte üzembe. Ebben a faluban az emlékező hagyomány a predikátor nevét ma is emlegeti. Lakóházának helyét is ismerik, de az épület már nem létezik.

A hányatott életű Bornemisza Péter elég fiatalon, 49 éves korában halt meg. Rárbokról vitték Széleskútra, ahol a templom kriptájában temették el. Ez a Balassák kegyúri temploma volt, a vár urai is ide temetkeztek. Itt nyugszik Balassa Menyhárt, akinek szép vörösmárványból készült sírkövét fia, István csináltatta. Bornemisza Péter márványba vésett epitaphiumát később a templomból eltávolították, mint azt az 1634. évi visitatio canonica bizonyítja: „Epitathium praedicantis Bornemisza marmoris insissum a temlo latum”, azaz Bornemisza predikátor sírköve a templomból el lett távolítva.

Hogy hová? Ezt ma már nem lehet felkutatni!

Bornemissza emlékét márványtáblánál maradandóbban őrzik munkái!

Vörösmarty Géza

A széleskúti templom,
ahová Bornemissza Pétert eltemették